

ՀԱՅ ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ ՀԵՔԻԱԹԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

ԱԼՎԱՐԴ ԶԻՎԱՆՅԱՆ

Հողվածում ժամանակագրական կարգով քննության են առնվում հայ ժողովրդական հեքիաթների բնագրային և միջնորդավորված թարգմանությունների մի շարք ժողովածուներ: Մասնավորապես առանձնանում են հրատարակություններ, որոնց հեքիաթանյութը պատմվել է հայերեն, գրառվել օտար լեզվով, իսկ գրառողը հանդես է եկել կրկնակի՝ բանահավաքի և թարգմանչի գործառույթներով: Նշված տեքստերի հայերեն տպագիր տարբերակներ չեն պահպանվել: Հայ թարգմանական հեքիաթների հրատարակությունների ուսումնասիրությունն ու համակարգումը մեծ կարևորություն ունեն բանագիտության և հեքիաթագիտության ոլորտում հայկական հեքիաթանյութն առավել ճանաչելի դարձնելու տեսանկյունից:

Բանալի բառեր – *հեքիաթանյութ, բանահավաք, հեքիաթասաց, թարգմանական հեքիաթ, բնագրային թարգմանություն, միջնորդավորված թարգմանություն, սկզբնաղբյուր տեքստ, աղբյուր մշակույթ, վերապատում, տպագիր տարբերակներ*

Ընդունված է կարծել, որ հեքիաթագիտությունն ընդգրկում է տվյալ մշակույթի հեքիաթների գրառումը, հրատարակումն ու ուսումնասիրությունը որպես մեկ ամբողջական գործընթաց, սակայն նման մոտեցման դեպքում ուշադրությունից դուրս է մնում հեքիաթին առընչվող մի հետաքրքիր և կարևոր ոլորտ՝ թարգմանական հեքիաթը հնարավոր տարբեր տեքստային դրսևորումներով, ինչպիսին են բնագրային և միջնորդավորված մեկնությունները, փոխադրությունները, վերապատումներն ու «նմանողությունները», որոնք առանձնանում են աղբյուր տեքստերից հեռացվածության տարբեր աստիճաններով:

Հավելենք, որ հայ թարգմանական հեքիաթների շարքում առանձնանում են ժողովածուներ, որոնց սկզբնաղբյուր տեքստերը պատմվել են բանավոր՝ հայերեն, իսկ գրառվել՝ օտար լեզվով: Այս պարագայում գործ ունենք բացառիկ հետաքրքրություն ներկայացնող և քիչ թվով մշակույթների բնորոշ մի երևույթի հետ, երբ թարգմանիչը հանդես է գալիս նաև բանահավաքի գործառույթով, կամ բանահավաքն է ստանձնում թարգմանչի դեր: Որպես կանոն, նշված հեքիաթների հայերեն տպագիր տարբերակներ գոյություն չեն ունեցել:

Հայկական հեքիաթների թարգմանությունների ուսումնասիրությունն ու համակարգումը կարևոր են ոչ միայն վերջիններիս հանրայնացման, այլև միջազգային հեքիաթագիտության ոլորտում հայկական

հեքիաթն ավելի ճանաչելի դարձնելու տեսանկյունից: Նշենք, որ գրեթե բոլոր մշակույթներին անդրադարձող հեքիաթների միջազգային համացույցներում հայկական հեքիաթը ներկայացված է բավականին համեստ, հաճախ՝ միջնորդավորված աղբյուրներով:

Հայ թարգմանական հեքիաթ եզրը ընդգրկում է ինչպես օտար հեքիաթների հայերեն, այնպես էլ հայկական հեքիաթների օտարալեզու թարգմանական մեկնություններ: Օտար հեքիաթների հայերեն թարգմանությունները շատ հին և հարուստ պատմություն ունեն¹, մինչդեռ հայկական հեքիաթի օտարալեզու թարգմանություններն անհամեմատ փոքրաթիվ են, շատ ժողովածուներ հրատարակվել են սուղ տպագրանակով, ուստի նաև դժվարահաս են:

Ներկա հոդվածում ժամանակագրական սկզբունքով քննության ենք առնելու հայկական հեքիաթների մի շարք օտարալեզու՝ անգլերեն, գերմաներեն, ֆրանսերեն և ռուսերեն, թարգմանական հրատարակություններ, որոնք ազգային հեքիաթի ճանաչման, տարածման և ուսումնասիրության հարցում կարևոր ու վճռորոշ դեր են կատարել:

***

1887 թ. Լայպցիգում նշանավոր հայագետ, «Էմինյան ազգագրական ժողովածու»-ի 1901-1911 թթ. հրատարակված ութ հատորների խմբագիր Գրիգոր Խալաթյանցի թարգմանությամբ լույս է տեսնում «Հայկական հեքիաթներ և գրույցներ» (“Märchen und Sagen aus Armenien”) ժողովածուն²: Այն ընդգրկում էր վեց հեքիաթ՝ «Գամնիկ աղբեր» (“Der Hammelbruder”), «Հազարան բուլբուլ» (“Die Wundernachtigall”), «Անմահության խնձորը» (“Der Lebensapfel”), «Նահապետենց աղջիկ» (“Nachapets Tochter”), «Երազատես» (“Der Traumseher”) և «Նենգավոր մայր մը» (“Die verräterische Mutter”)³:

Ներածության մեջ Գ. Խալաթյանցը գրում է, որ որպես աղբյուր օգտվել է «ժողովրդական կենցաղի, ժողովրդի անցյալի և բանահյուսության լավագույն գիտակ» Գարեգին Սրվանձտյանցի՝ Վանում և Մուշում գրառած նյութերից և ներառել Ալեքսանդրապոլի շրջակայքում իր գրառած հեքիաթներն ու գրույցները⁴: Գրքում Խալաթյանցը բերում է ուշագրավ զուգահեռներ այլ մշակույթների հեքիաթներից: Նա էական ներ-

¹ Հայ թարգմանական հեքիաթի սկիզբը կարելի է խիստ պայմանականորեն համարել X-XI դդ., երբ առաջին անգամ թարգմանվեց «Պղնձե քաղաքի պատմությունը»: Այն ունի հեքիաթի կարգավիճակ թերևս այն պատճառով, որ ավելի հայտնի է որպես «Հազար ու մեկ գիշեր» ժողովածուի մաս, թեև ինքնուրույն շրջանառվել է այս ժողովածուի մեջ ընդգրկվելուց դեռ շատ առաջ:

² Տե՛ս **Grikor Chalatzianz**. Märchen und Sagen aus Armenien. Leipzig: Verlag von Wilhelm Friedrich, 1887:

³ Հայերեն վերնագրերը, բացի «Անմահության խնձորից», վերականգնված են ըստ Գարեգին Սրվանձտյանցի տարբերակների:

⁴ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 4:

դրում է ունեցել Եվրոպայում հայկական հեքիաթի ճանաչման գործում: Նրա կազմած ժողովածուն այսօր էլ պարբերաբար վերահրատարակվում է վերջին տարիներին հաջորդաբար 2018 և 2019 թթ.⁵:

Նշենք, որ մինչև գերմաներեն այս հատորի լույս տեսնելը 1885 թ. Մոսկվայում, Վ. Ա. Դաշկովի ազգագրական թանգարանի «Ազգագրական նյութերի ժողովածուում» («Сборник материалов по этнографии») տպագրվում է Գ. Խալաթյանցի «Հայ ժողովրդական հեքիաթների ընդհանուր ուրվագիծ» («Общий очерк армянских сказок»)՝ վերնագրով ծավալուն մի հոդված, որտեղ հեղինակը բացահայտում է հայկական, պլավոնական և գերմանական ժողովրդական հեքիաթների միջև եղած բազմաթիվ ընդհանրություններ: Նույն հոդվածը վերահրատարակվում է 1897 թ. Գ. Ա. Չանջիևի և Վ. Ա. Տիմիրյազևի նախաձեռնած «Եղբայրական օգնություն Թուրքիայում տուժած հայերին» («Братская помощь пострадавшим в Турции армянам») մեծածավալ ժողովածուում՝ փոփոխված «Հայկական հեքիաթների մի քանի ամենասիրված դիպաշարերի շուրջ» («О некоторых любимейших мотивах армянских сказок») վերտառությամբ⁶:

1890 թ. Լոնդոնում լույս է տեսնում անգլիացի ճանապարհորդ և բանագետ Լյուսի Մերի Ջեյն Գարնիթի «Թուրքիայի կանայք և նրանց բանահյուսությունը» (“The Women of Turkey and their Folklore”) աշխատությունը⁸, որում, ի թիվս մահմեդական և քրիստոնյա տարբեր ժողովուրդների ազգագրական նյութերի, տեղ են գտնում նաև հայ բանահյուսության յուրատիպ նմուշներ: Գրքի 6-9-րդ գլուխներն ամբողջությամբ նվիրված են հայ կանանց: Ներկայացված են ընտանեկան կյանքի, ծննդյան, մկրտության, հարսանիքների և թաղման ծիսակարգերի մանրամասներ: Հայ կանանց բանահյուսության մասին խոսելիս Գարնիթը թարգմանաբար ներկայացնում է «Թագավորի աղջիկն ու բաղնեպանը» (“The King’s Daughter and the Bathboy”) բավականին ծավալուն հեքիաթը՝ իր մեկնաբանության մեջ անդրադառնալով մի կողմից՝ արևմտյան հունական, բուլղարական և արևմտաեվրոպական, մյուս կողմից՝ արևելյան՝ «Հազար ու մեկ գիշեր» ժողովածուներում տեղ գտած համանման դիպաշարերի:

Ավելի ուշ՝ 1915 թ., Լոնդոնում հրատարակվում է Գարնիթի կազմած «Օսմանյան հրաշապատում հեքիաթները» ժողովածուն⁹, որի նախաբանում նա գրում է, որ գրքի վերնագիրը պայմանական է, քանի որ

⁵ Տե՛ս **Grikor Chalatianz**. Märchen und Sagen aus Armenien. Zenodot Verlagsgesellschaft, 2018: **Grikor Chalatianz**. Märchen und Sagen aus Armenien. Berlin: Henricus Edition Deutsche Klassik, 2019:

⁶ Տե՛ս **Халатъянц Г.** Общий очерк армянских сказок. Сборник материалов по этнографии, издаваемый при Дашковском этнографическом музее под ред. В.Ф. Миллера. Вып. 1, М., 1885:

⁷ Տե՛ս **Халатъянц Г.** О некоторых любимейших мотивах армянских сказок. Братская помощь пострадавшим в Турции армянам. М., 1897, էջ 688-702:

⁸ Տե՛ս **Lucy M. J. Garnett**. The Women of Turkey and Their Folklore. London: David Nutt, 1890:

⁹ Տե՛ս **Lucy Mary Jane Garnett**. Ottoman Wonder Tales. London: A. and C. Black, 1915:

ամփոփում է տարբեր ժողովուրդների հեքիաթներ: Գարնիթը որևէ տեղ չի նշում հեքիաթներից երկուսի հայկական լինելու փաստը ըստ երեվոյթին նման մանրամասները կարևոր չհամարելով պատանի ընթերցողների համար, թեև վերը նշված իր ազգագրական աշխատության մեջ նա բավականին բժախնդի էր հեքիաթանյութի ազգային և մշակութային նույնականացման հարցում: Ընդգրկված երկու հայկական հեքիաթներն էին Գարեգին Սրվանձտյանցի «Ձուլվիսիան», որն անհասկանալի պատճառով փոխակերպվել էր «Ամազոնուհի թագուհու» (“The Amazon Queen”) և «Թիֆլիսու Տունյա-Գուզալին», որը դարձել էր «Թիֆլիսի թագավորի աղջիկը» (“The Princess of Tiflis”): Երկու հեքիաթն էլ ավելի շուտ վերապատումներ են՝ ենթադրաբար թարգմանչի կողմից կատարված ակնհայտ միջամտություններով: Այսպես, հանված է Գ. Սրվանձտյանցի գրառած «Թիֆլիսու Տունյա - Գուզալին» հեքիաթի գեղեցիկ վերջաբանը. «Մեծ հարկ ու հարսնիք ըրին, քառսուն օր, քառսուն գիշեր կերան, խմեցին, զարկին, խաղցին ու տարան եկեղեցին, առքով փառքով պսակեցին: Անոնք հասան իրենց մուրատին, մենք ալ հասնինք մերին Մուրատատու Մշու սուլթան Սուրբ Կարապետին»: Փոխարենը Կարապետ անունը «շնորհվում է» գլխավոր հերոսին՝ բաղդադի վաճառականին: Նման փոխակերպումը կա մ թարգմանչի կամայական միջնորդությունն է, կա մ եղել է հեքիաթի թարգմանական մեկ այլ տարբերակ, որից օգտվել է Գարնիթը, որ քիչ է հավանական:

Բարեբախտաբար, ժողովածուի հրատարակման պահին արդեն կային Գարեգին Սրվանձտյանցի՝ «Ձուլվիսիայի» ֆրանսերեն (թարգմ.՝ Ֆ. Մակլերի) և երկու անգլերեն թարգմանական տարբերակները (թարգմ.՝ Ա. Գ. Մեքլենյանի և Է. Լենգի), և տեքստը բավականին լայն շրջանակներում հայտնի էր որպես հայկական հեքիաթ: Վերջին անգամ «Օսմանյան հրաշապատում հեքիաթները» վերահրատարակվել է 2012 թ.¹⁰:

1891 թ. Համբուրգում լույս է տեսնում լեզվաբան և բանագետ Հայնրիխ Ադարերտ ֆոն Վիլյոցկիի¹¹ կազմած «Բուկովինայի և Տրանսիլվանիայի հայերի հեքիաթները» (“Märchen und Sagen der Bukowinaer und Siebenbürger Armenier”)¹² ժողովածուն, որ իրավամբ կարող է համարվել հայ անգիր գրականության ամենաարժեքավոր թարգմանական հատորներից: Ժողովածուում տեղ գտած 60 հեքիաթներն ու 95 ասացվածքները, որ վերցված էին ինչպես կազմողի, այնպես էլ այլ բանագետների հավաքածուներից, թարգմանել էր Վիլյոցկին:

Գրքի ներածության մեջ Վիլյոցկին մտավախություն է հայտնում այն մասին, որ չնայած տարբեր ոլորտներում հայերի զբաղեցրած բավականին բարձր դիրքերին, հայերենը Տրանսիլվանիայում գործածա-

¹⁰ Տե՛ս **Lucy Mary Jane Garnett**. Ottoman Wonder Tales. Hardpress Publishing, 2012:

¹¹ Վիլյոցկին հայտնի էր նաև հունգարական, գերմանական, գնչուական ժողովրդական երգերի, հավատալիքների և հեքիաթների իր կազմած հատորներով:

¹² Տե՛ս **Heinrich von Wlislöcki**. Märchen und Sagen der Bukowinaer und Siebenbürger Armenier. Hamburg: Verlagsanstalt und Druckerei Action-Gesellschaft, 1891:

կան է միայն ավագ սերնդի մարդկանց միջավայրում, և որ մի քանի տարի անց, չնայած մի շարք մտավորականների ջանքերին, հայերն ակնհայտորեն կարող են ձուլվել հունգարացիներին:

Նման ժողովածու ստեղծելու գաղափարը Վլիսլոցկին հղացել էր Գալիցիայի և Բուկովինայի հայերի կյանքի և կենցաղի գիտակ Գ. Մունցատի շնորհիվ, որից վիեննացի լեզվաբան Ի. Հանուշը տվյալներ էր վերցրել հայերի մասին իր ծավալուն աշխատության համար:

«Մունցատն այնքան բարի եղավ, որ տրամադրեց ինձ իր ժողովածուից մի բաժին, ընդ որում՝ ամենակարևոր մասը: Տեքստերից շատերն ունեն Հանուշի կցած ծանոթագրությունները, որոնք ես թողնում եմ անփոփոխ: Իմ կազմած ժողովածուի ստեղծման համար առաջին հերթին պարտական եմ Սյուլբախից ազնվակիրը մի հայ ծերունու՝ պարոն Անտոն Բոսնյակին: Այդ նա է ինձ տրամադրել տրանսիլվանացի հայերի այստեղ ամփոփված ստեղծագործությունների մեծ մասը և ինձ արժեքավոր ծառայություն մատուցել նյութերը գերմաներեն թարգմանելիս: Ներկա հատորի հեքիաթների և գրույցների բնագիր տեքստերի գերակշռող մասը հրատարակվելու է պարոն Մունցատի՝ Եվրոպայի հայերի վերաբերյալ ծավալուն աշխատության մեջ, որը շատ շուտով լույս է տեսնելու: Ինչ վերաբերում է գերմաներեն թարգմանություններին, դրանք միանգամայն ճշգրիտ են՝ գրեթե բառացի և վերանայված մի շարք հայ գիտնականների կողմից»¹³:

Գրքին մանրամասնորեն անդրադառնում է «Հանդես ամսօրյա» պարբերականը: 1891 թ. 1-ին համարում տպագրվում է «Պուքովինայի և Թրանսիլվանիոյ հայոց գրոյցները» վերնագրով գրախոսականը: Նշելով, որ հանդեսի նախընթաց համարներում տպագրվել է Բուկովինայի հայ համայնքին առնչվող նյութ, հեղինակը՝ Շ. Յ. Տ.-ն, գրում է. «...սակայն յիշեալ գրութեան մէջ չէր գտնուեր որեւիցէ յիշատակութիւն մը նոյն Հայոց ընտանեկան կենաց կամ մանաւանդ ընտանեկան գրոյցներու եւ վէպիկներու նկատմամբ: Այս պակասը լրացուցած է այժմ ուրիշ հայասեր եւրոպացի գիտնական մը՝ Տր. Հենրիկոս Վլիսլոցքի...»¹⁴:

Գրեթե ամբողջությամբ հայերեն թարգմանելով Վլիսլոցկիի առաջաբանը՝ հեղինակը հավելում է. «Այս գրքով Վլիսլոցքի ոչ միայն եւրոպական գրուցաքնին մատենագրութեան մեծ արդիւնք մատուցած է, այլ նաեւ հայ գիտութեան անգին ծառայութիւն մ'ըրած՝ կորստեան ձեռքէն կորզելով հայ գաղթականութեան մ'առտնին մտաւոր կենաց փշրանքները, զորոնք գուցէ քանի մը տասնեակ ետքն որոնելն ի գուր ըլլայ: Սակայն աւելի եւս մեծ պիտի ըլլայ արդիւնքն այն ժամանակ, երբ այս գրոյցներուն բուն սկզբնական բնագրերն անշուշտ տեղոյն բարբառովն՝ ինչպէս կը կարծենք, հրատարաւած ունենանք: Ասով

¹³ Նոյն տեղում, էջ 12:

¹⁴ Շ. Յ. Տ., Պուքովինայի և Թրանսիլվանիոյ հայոց գրոյցները, «Հանդես ամսօրեայ», 1892, թիւ 1, յունուար, էջ 22:

հրատարակութիւնն ազգագրական նկարագրին հետ կ'առնու միանգամայն լեզուաբանական նշանակութիւն՝ սպառելու վտանգի մօտ գտնուող գաւառաբարբառի մը գոնէ բեկորները պահելով գիտութեան: Գ. Մունցաթ, որ սոյն հրատարակութիւնը պիտի ընէ, այժմ կամաւ մտած է Ռուսաց զինուորական ծառայութեան մէջ իբրեւ բժիշկ, եւ գացած է յԱնդրկովկաս՝ Հայոց նկատմամբ նիւթեր հաւաքելու, ինչպէս կ'հաղորդէ մեզ առանձինն թղթով թարգմանութեանս հեղինակը: Իսկ այն հայ ծերունին, որուն օգնութեամբ ի գլուխ ելած է սոյն հաւաքածոյն, և զոր հեղինակս Անտոն Պոսնեաք կանուանէ, այս միջոցին մեռած է արդէն»¹⁵:

Անդրադառնալով մի շարք հեքիաթների, որոնց համարժեք եվրոպական տարբերակները բերված են ժողովածուի ծանոթագրություններում՝ նա շարունակում է. «...սովոր մաս մը էլ կայ, որ աւելի եւրոպական գոյն մ'առած է: Քանի մը հատն արդէն բոլորովին օտար (այսպէս՝ գերմանական են) ծագում ունին... Բայց Վլիսլոցքի նաեւ ասոնք հաւաքած է Հայոց բերնէն, մանաւանդ որ նաև սոյն օտարաց շատերը քիչ շատ սեպհական աւելի կամ նուազ որոշ հայկական գոյն առած են: Օտար գրուցաց սոյն ազդեցութիւնը շատ բնական է, եթէ նկատենք տեղվոյն Հայոց այլեւայլ հանգամանքները»¹⁶:

Հայնրիխ ֆոն Վլիսլոցկիի ժողովածուն այժմ էլ պահպանում է իր կարևորությունը՝ որպէս գրական հուշարձան հայ պատմող համայնքի, որ արդէն չկա: Ասվածի ապացույցը գրքի վերահրատարակությունն է 2016 թ.¹⁷:

1897 թ. Թիֆլիսում հրատարակվում է Գ. Կ. Դորոֆեևի՝ պատանի ընթերցողներին հասցեագրված «Կովկասյան հեքիաթներ և գրույցներ» («Кавказские сказки и предания») ժողովածուն¹⁸, որտեղ ընդգրկված էին «Վարդենին» և «Կուլի խան» վերնագրերով երկու ծավալուն հայկական հեքիաթներ: Թարգմանությունների հեղինակի վերաբերյալ տեղեկություն չի նշված:

1898 թ. Քլիվլենդում լույս է տեսնում Ա. Գ. Սեքլեմյանի կազմած «Ոսկե աղջիկը և այլ հայկական ժողովրդական հեքիաթներ ու հրաշապատում գրույցներ» («The Golden Maiden and Other Folk Tales and Fairy Stories told in Armenia»)¹⁹ վերնագրով ժողովածուն: Վերահրատարակվել է բազմիցս, նաև՝ 2009 և 2018 թթ.²⁰: Գիրքն ուներ ծավալուն ներա-

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 23:

¹⁶ Նույն տեղում:

¹⁷ Տե՛ս **Heinrich von Wislocki**. Märchen und Sagen der Bukowinaer und Siebenbürger Armenier. Melbourne: Leopold Classic Library, 2016.

¹⁸ Տե՛ս Дороев Г. К. **Кавказские сказки и предания, Тифлис: Типография К. П. Козловского, 1897:**

¹⁹ Տե՛ս **A.G. Seklemian**. The Golden Maiden and Other Folk Tales and Fairy Stories Told in Armenia. Cleveland and New York: The Helman-Taylor Company, 1898:

²⁰ Տե՛ս **A.G. Seklemian**. The Golden Maiden and Other Folk Tales and Fairy Stories told in Armenia. Cornell University Library, 2009. **A.G. Seklemian**. The Golden Maiden and Other Folk Tales and Fairy Stories told in Armenia. London: Forgotten Books. 2018:

ծություն, որի հեղինակը հրապարակախոս, ֆեմինիստական շարժման ակտիվ մասնակից Էլիս Սթոուն Բլեքվելն էր՝ հայտնի Հովհ. Թումանյանի և Ռաֆայել Պատկանյանի մի շարք բանաստեղծությունների շնորհալի թարգմանությամբ: Ներածությունում Բլեքվելը սեղմ անդրադառնում է հայոց պատմությանը, տոներին ու հավատալիքներին, դիցաբանությանը: Ուշագրավ է նրա տեղեկությունը աստվածաբանության ուսանող Օհանես Չաթշումյանի վերաբերյալ, որին հանդիպել էր Բլեքվելի «մորաքույրը»՝ Թուրքիայի հայերին աջակցող շարժման ակտիվ մասնակից Իզաբելա Բերնուզը, 1893 թ. Լայպցիգում: Ավելի ուշ Չաթշումյանը մեկնում է ԱՄՆ, հանդիպում Բլեքվելին, նախաձեռնում հայ բանահյուսական նմուշների թարգմանություններ և հավաքում հայկական հեքիաթներ ամերիկացի ազգագրագետ Էլիս Ֆլեթչերի համար²¹: Ցավոք, Չաթշումյանի վաղաժամ մահվան պատճառով այս աշխատանքը մնում է անավարտ²²:

Բլեքվելը Մեքլենյանի ժողովածուն համարում է արժեքավոր ներդրում միջազգային բանահյուսության մեջ և մինչ այդ եղած հայկական հեքիաթների այլալեզու ժողովածուներից ամենահետաքրքիրը. «Գարեգին եպիսկոպոս Սրվանձտյանցի հավաքած հայկական հեքիաթների երկու հատորյակներն այսօր անգլիացի և եվրոպացի ընթերցողներին հասանելի են հազվագյուտ և ընդհանուր առմամբ անկատար գերմաներեն թարգմանության միջոցով²³... Պրոֆեսոր Մինաս Չերազը Լոնդոնի Քինգզ քոլեջից վերջին ութ տարիների ընթացքում իր «L'Armenie» թերթի համարներում պարբերաբար հրատարակել է հայկական բանահյուսության և հրաշապատում հեքիաթների վերաբերյալ հետաքրքիր նյութեր... բայց «L'Armenie»-ի համարները, ինչպես և Սրվանձտյանցի հատորները, լայն հանրությանը հասանելի չեն: Ուստի պարոն Մեքլենյանն իսկապես մեծ ծառայություն է մատուցում արևելյան լեզուներին անձանոթ բանագետներին՝ այս զարմանալի և հետաքրքիր զրույցները նրանց հասանելի դարձնելով»²⁴:

Անգլերեն շարադրանքի շնորհիվ Մեքլենյանի հեքիաթները բավականին լայն տարածում են գտնում ամերիկյան բանագետների միջավայրում: Որոշակի դեր է խաղում նաև այն հանգամանքը, որ Մեքլենյանը ժողովածուն կազմելուց զատ, հրատարակում է նաև երկու հոդված ամերիկյան գլխավոր բանագիտական պարբերականում՝ «Ամերիկյան բանահյուսական հանդեսում» (“Journal of American Folklore”)²⁵:

²¹ Էլիս Ֆլեթչերը հայտնի էր ամերիկյան հնդկացիների մշակույթին նվիրված իր գործունեությամբ:

²² Տե՛ս **Alice Stone Blackwell**. Introduction. A.G. Seklemian. The Golden Maiden and Other Folk Tales and Fairy Stories Told in Armenia. Cleveland and New York: The Helman - Taylor Company, 1898, p. v:

²³ Ենթադրաբար խոսքը Գ. Խալաթյանցի թարգմանության մասին է, թեև Բլեքվելի արտահայտած կարծիքը ժողովածուի մասին վիճարկելի է:

²⁴ **Alice Stone Blackwell**. Introduction..., էջ v-vi:

²⁵ Տե՛ս **A.G. Seklemian**. The Youngest of the Three: Armenian Fairy Tales. Journal of

Մեքլենյանի ժողովածուին անդրադառնում է նաև հայկական մամուլը, մասնավորապես փարիզյան «Բանասեր» գրական և գիտական ամսաթերթը²⁶:

1904-1905 թթ. Մոսկվայում լույս է տեսնում «Կովկասյան հեքիաթներ. մարգարտե մանյակ» («Сказки Кавказа: жемчужное ожерелье») վերնագրով ութ հատորյակներից բաղկացած ժողովածուն. բացառիկ հրատարակություն՝ նյութի հետևողական ընտրությամբ և ժողովրդական մոտիվներ ու կենցաղային տեսարաններ պատկերող յուրատիպ փորագրանկարներով ձևավորված²⁷: Ժողովածուի հեքիաթները հավաքել և շարադրել էր ռուս հայտնի բանագետ, թարգմանիչ և հրատարակիչ Վ. Վ. Գատցուկը: Վերջինս առավելապես հայտնի էր Գրիմ եղբայրների և Անդերսենի հեքիաթների իր թարգմանություններով: Գատցուկի թարգմանություններից է օգտվել Հովհ. Թումանյանը Գրիմ եղբայրների հեքիաթները թարգմանելիս. գրողի անձնական գրադարանում պահպանված է Գատցուկի՝ Գրիմ եղբայրների հեքիաթների թարգմանությունների երկու հրատարակություն:

«Կովկասյան հեքիաթների» առաջինից հինգերորդ և ութերորդ պրակներում ընդգրկված էին ութ հայկական հեքիաթներ: Գատցուկի հայերենի իմացությունը հաստատող որևէ վկայություն չկա, թեև չի բացառվում, որ հայերենին տիրապետել է: Շարքի հինգերորդ պրակի «Ջրկիր թագավորը» («Царь водноос») հայկական հեքիաթի տողատակում կա փոքրիկ հուշում. «Ճշգրտորեն թարգմանված է բանավոր պատումից: Լեզվական բոլոր առանձնահատկությունները պահպանված են»²⁸:

Հայտնի է նաև Գատցուկների ընտանիքի առնչությունը Լազարյան ճեմարանին. ճեմարանի մի շարք գիտական նյութեր տպագրվել են Գատցուկների տպագրատանը, այդ թվում՝ «Էմիլյան ազգագրական ժողովածուի» 1901-1902 թթ. լույս տեսած չորս համարների շապիկներն ու առաջաբանները:

Հայկական հեքիաթների թարգմանական աղբյուրներում հեքիաթանյութի ծավալով, տեքստերի համարժեք մեկնությամբ և հայ թարգմանական հեքիաթի պատմության մեջ ունեցած անգնահատելի դերով առանձնանում է Ֆրեդերիկ Մակլերի թարգմանած և կազմած «Հայկական հեքիաթներ» (“Contes arméniens”) ժողովածուն, որ լույս է տեսնում 1905 թ. Փարիզում²⁹: Ֆրեդերիկ Մակլերը սուկ թարգմանիչ չէր: 1919 թ. նա ֆրանսիայի այլ հայագետների հետ հիմնում է Հայագիտական ուսումնասիրությունների միությունը (La Société des études arméniennes),

---

American Folklore 1893, 6, էջ 50-152. Նույնի՝ **A.G. Seklemian**. The Wicked Stepmother: An Armenian Folk-tale. Journal of American Folklore, 1897, 10, էջ 135-142:

²⁶ «Բանասեր», ամսաթերթ գրական և գիտական, 1902, հատոր Դ, ապրիլ, թիւ 4, էջ 94:

²⁷ Տե՛ս **Гатцук В. В.** Сказки Кавказа: жемчужное ожерелье. Вып.1-8. М.: Издание А.С. Панафидиной, 1903-1905:

²⁸ Նույն տեղում, պրակ 5, էջ 42:

²⁹ Տե՛ս **Frédéric Macler**. Contes arméniens. Paris: Ernest Leroux Editeurs. 1905:

իսկ 1920 թ. Անտուան Մեյեի հետ՝ «Հայագիտական հանդեսը» (“La Revue des études arméniennes”):

Ժողովածուն բացվում էր Անատոլ Ֆրանսի՝ հեքիաթների մասին բնաբանով, ընդգրկում էր քսանմեկ հեքիաթ, ծավալուն ներածական, որտեղ անվանի հայագետը անդրադառնում է Գարեգին Սրվանձտյանցի գործունեությանը, անվանական և առարկայական ցանկեր: Բնագիր հեքիաթները վերցված էին Գարեգին Սրվանձտյանցի «Համով-հոտով» ժողովածուի «Ճաշակ երրորդ. քանի մը հեքիաթներ» բաժնից (1884 թ.): Քսանյոթ հեքիաթներից վեցն ընդգրկված չէր արդեն թարգմանված և հրատարակված լինելու պատճառաբանությամբ:

Հատկանշական է, որ օտարազգի ոչ մի մտավորական այնպիսի բարձր գնահատական չի տվել Սրվանձտյանցի գործունեությանը, ինչպես Մակլերը: Ներածության մեջ նա իր հիացմունքն է հայտնում հայ բանագետի հանդեպ՝ անվանելով նրան երևելի վարդապետ (*éminent vardapet*), իսկ «Համով-հոտովը» բնութագրում է որպես խիստ հազվագյուտ դարձած անգին մի ժողովածու (*un précieux recueil, devenu très rare*)³⁰:

Գ. Սրվանձտյանցը, ցավոք, այդպես էլ չիմացավ՝ ինչ բացառիկ դեր էին կատարելու իր գրառած հեքիաթները «Ֆրանսըզ» ու «ինգլիզ» մշակույթներում հայկական ազգային ինքնության ճանաչման և հայ թարգմանական հեքիաթի կայացման մեջ:

1911 թ. Ֆրեդերիկ Մակլերի հիմնած «Հայկական փոքրիկ գրադարան» (*Petite bibliothèque arménienne*) մատենաշարով լույս է տեսնում վերջինիս թարգմանած հեքիաթների երկրորդ՝ «Հայկական հեքիաթներ և լեգենդներ» (“*Contes et légendes de l’Arménie*”) ժողովածուն՝ հայտնի արևելագետ Ռենե Բասեի առաջաբանով³¹:

Ավելի ուշ՝ 1928, 1933 թթ., դարձյալ Փարիզում «Արևելքի գոհարներ» (“*Les joyaux d’Orient*”) մատենաշարով հրատարակվում են «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, լեգենդներ և էպոսներ» (“*Contes, légendes et épopées populaires d’Arménie*”) ընդհանուր վերնագրով երկու հատորյակներ, որոնցից երկրորդն ընդգրկում է Սարգիս Հայկունու գրառած ժողովրդական էպոսի նմուշներ. այդ թվում՝ «Շիրին շահ և Բահր» տեքստը: Հայկունուն հետևելով Մակլերը համարում է այն էպոս, թեև ժանրային հատկանիշներով ավելի շուտ հրաշապատում հեքիաթ է: Ակնհայտորեն ժանրի հարցում որոշիչ դեր է խաղացել հեքիաթի պատկառելի ծավալը: 1962 թ. «Շիրին շահ և Բահրը» հրատարակվում է որպես հեքիաթ³²:

1907 թ. Լոնդոնում լույս է տեսնում շոտլանդացի նշանավոր ազգագրագետ Էնդրյու Լենգի «Հեքիաթների ձիթագույն հատորը» (“*Olive Fairy Book*”), որտեղ հնդկական, թուրքական, իսլանդական, ֆրանսիական և դանիական հեքիաթների ցանկում տեղ է գտնում նաև հինգ

³⁰Տե՛ս նույն տեղը, էջ 3:

³¹ Տե՛ս **Frédéric Macler**. *Contes et légendes de l’Arménie*. Petite bibliothèque arménienne. Traduits et recueillis par Frédéric Macler, préface de René Basset. Ernest Leroux, 1911:

³² Տե՛ս Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հատոր III, Երևան, ՀՄՄՀ ԳԱ հրատ., 1962:

հայկական հեքիաթ՝ «Զուլվիսիան» (“Zoulvisia”), «Հնարամիտ ջուլիակը» (“The Clever Weaver”), «Պատվու տղեն» (“He Wins Who Waits”) (վերջինիս վերնագիրը փոխված էր), «Ալթուն բաշ բալրդ» (“The Golden-Headed Fish”) և «Պողպատե վարոց» (“The Steel Cane”): Բոլորն էլ վերցված էին Ֆրեդերիկ Մակլերի՝ Գարեգին Սրվանձտյանցի հեքիաթների ֆրանսերեն թարգմանական ժողովածուից:

Հայկական հեքիաթների ներառումը Էնդրյու Լենգի ժողովածուի մեջ կարևոր նշանակություն ուներ: Լենգի՝ 1889-1910 թթ. հրատարակած «Հեքիաթների գունավոր հատորները» (“Coloured Fairy Books”) Եվրոպայում հայտնի էին նրա բարձր հեղինակության շնորհիվ: Այսօր էլ Սբ Էնդրյուի՝ Միացյալ Թագավորության երրորդ ամենահին համալսարանում կազմակերպվում են Լենգի հիշատակին նվիրված ամենամյա դասախոսություններ (1939 թ. Ջ. Ռ. Ռ. Թոլքինը հանդես է գալիս այստեղ իր «Հրաշապատում հեքիաթների շուրջ» (“On Fairy-Stories”) հայտնի դասախոսությամբ):

«Ձիթագույն հատորում» Գարեգին Սրվանձտյանցի անունը որևէ տեղ չի հիշատակվում, նշվում է միայն Ֆրեդերիկ Մակլերի անունը: Գրքի առաջաբանում Լենգը գրում է. «Պետք է իմ հատուկ շնորհակալությունը հայտնեմ պարոն Ֆրեդերիկ Մակլերին իր «Հայկական հեքիաթներից» մի քանիսից օգտվելու թույլտվության համար»³³: Է. Լենգը պատշաճ չի ներկայացնում նաև անգլերեն թարգմանությունների հեղինակին՝ իր կնոջը՝ Լենորա Բլանշ Ալեյնին: Միայն «Յասամանագույն հատորի» (“The Lilac Fairy Book”) առաջաբանում Լենգը գրում է. «Հեքիաթների գրքերը գրեթե ամբողջությամբ տիկին Լենգի աշխատասիրության արդյունքն են: Նա է թարգմանել և փոխադրել հեքիաթները ֆրանսերենից, գերմաներենից պորտուգալերենից, իսպաներենից, կատալոներենից և այլ լեզուներից»³⁴:

Նման հրատարակչական «վարքագիծը» խիստ տարածված էր այդ շրջանի ինչպես եվրոպական, այնպես էլ ռուսական և հայկական հրատարակություններում: Թարգմանիչների, երբեմն էլ անգամ հեղինակների ինքնությունը չէր կարևորվում, ինչպես հարկն է: Վերջիններս հանդես էին գալիս անանուն կամ միայն անվան սկզբնատառերով:

Հայկական հեքիաթների քսաներորդ դարասկզբի կարևորագույն թարգմանություններից են Ջեյն Ս. Վինգեյթի³⁵ կատարածները: Վինգեյթը Մարզվանում գործող ամերիկյան միսիոներ Ջոն Ֆ. Սմիթի դուստրն էր: Վաղ հասակից տիրապետել է հայերենին, հաճախել տեղի՝ միսիոներության հիմնադրած դպրոցը, ապա մեկնել Նահանգներ՝ ուսումը շարունակելու: 1885 թ. նրան հրավիրում են Թուրքիա՝ Մարզվանի իր նախկին դպրոցում դասավանդելու, որտեղից տեղափոխվում

³³ **Andrew Lang**. The Olive Fairy Book. London: Longmans, Green & Co., 1907.

³⁴ **Andrew Lang**. The Lilac Fairy Book. London: Longmans, Green & Co., 1910.

³⁵ Ջեյն Վինգեյթն առավել հայտնի է հայկական պատարագի մի հատվածի և Բաֆֆու «Խենթի» թարգմանությամբ:

Է Կեսարիա: Ապրելով թրքախոս միջավայրում՝ Վինգեյթը որոշում է խորացնել հայերենի իր իմացությունը, սկսում ուսումնասիրել հայ հին և նոր գրականություն, թարգմանում հայկական հեքիաթներ և ուղարկում Լոնդոն՝ Անգլիայի բանահյուսական միություն (Folklore Society of England), որին անդամակցում էր: 1910-1912 թթ. թարգմանություններից մի քանիսը տպագրվում են «Բանահյուսություն» («Folklore») հանդեսում:

1912 թ. Մինաս Չերազը «Անտիպ Արևելք» («L'Orient inédit») մատենաշարով հրատարակում է իր կազմած և թարգմանած «Հայկական, հունական և թուրքական լեգենդներ ու զրույցներ» («Légendes et traditions arméniennes, grecques et turques») ժողովածուն³⁶: Ներածությունն ու մի շարք տեքստեր Չերազի խմբագրությամբ հրատարակվող «L'Arménie» հանդեսի 1889-1906 թթ. նյութերի լրացված ու վերանայված տարբերակներ էին:

Ներածության մեջ Չերազը գրում է. «Փնտրեցի ծանոթ հայրենակիցներիս, որոնք առաջնորդել էին ինձ ազգային հեքիաթների, լեգենդների, բանաստեղծությունների ու ավանդությունների դյուբալական պալատով: Շատերն արդեն չկային՝ թողնելով իրենց ժառանգներին՝ նոր մարդկանց, որոնք չափազանց նորարար էին, որպեսզի հետաքրքրվեին անցյալի բաներով, չափից դուրս տարված եվրոպական նորույթներով, որպեսզի գնահատեին Արևելքի բանահյուսության խոր գեղեցկությունը: Եվ սա էր, որ դրդեց ինձ փութալ հրատարակելու ներկա հատորը»³⁷:

Ժողովածուն ընդգրկում էր քսանհինգ հեքիաթ, այդ թվում՝ «Պարող Ասատուր» («Théodore le danseur»), «Մոխրոտը» («Cendrillon»), «Պարոն Ծույլ» («Monsieur le paresseux»), «Վարպետն ու աշակերտը» («Le maître et l'apprenti») և այլն: «Պարող Ասատուր» և «Մոխրոտ» հեքիաթները ներկայացված էին երկուական տարբերակով: Ըստ երևույթին, Չերազը թարգմանել էր իր իսկ գրառած հայերեն տեքստերը: Հայկական հեքիաթների այս տարբերակները պահպանվել են միայն ֆրանսերեն:

Մի շարք հեքիաթների վերնագրեր հարմարեցված են միջազգային հայտնի տարբերակների վերնագրերին, ինչպես օրինակ՝ «Մոխրոտը» և «Կապույտ մորուքը»: Վերջինիս վերնագիրը սոսկ պայմանական է և ակնհայտորեն ընտրված է եվրոպացի, մասնավորապես ֆրանսիացի ընթերցողներին հեքիաթը ճանաչելի դարձնելու նպատակով, քանի որ ոճրագործ կերպարի մորուքի մասին Չերազի տեքստում, ինչպես և մեզ հայտնի հայկական այլ տարբերակներում, որևէ հիշատակություն չկա:

Առանձին հեքիաթների տողատակերում Չերազը նշում է հեքիաթասացի անունը և տալիս որոշ տեղեկություն: Այսպես, «Պարող Ասատուր» և «Պարոն Ծույլ» հեքիաթների տողատակերին նա նշում է, որ հեքիաթը պատմել է հանգուցյալ տիկին Լուսաբեր Թաշյանը անվանի

³⁶ Տե՛ս **Minas Tchéraz**. L'Orient inédit: légendes et traditions arméniennes, grecques et turques. Recueillies et traduites par Minas Tchéraz. Paris: Ernest Leroux. 1912:

³⁷ Նույն տեղում, էջ 1:

երաժշտագետ և կոմպոզիտոր Նիկողոս Թաշյանի մայրը: Հատկանշական է, որ Չերազն անդրադառնում է հեքիաթասացության մի ուշագրավ կողմի՝ պատմողի սեռին. «Ամենից շատ օգտվել եմ հասարակ կանանց շաղակրատանքից (babillage des femmes du peuple): Օժտված լինելով բացառիկ հիշողությամբ և վառ երևակայությամբ՝ նրանք պահպանում են հնուց ժառանգած բոլոր լեգենդները»³⁸:

Թարգմանություններն արված են քսաներորդ դարասկզբին բավականին լայն տարածում գտած սկզբունքով, որ ենթադրում էր նաև անձնանունների թարգմանություն: «Ուարդո Ասատուր» վերնագրով հայկական հեքիաթի ֆրանսերեն տարբերակը վերնագրված է «Théodore le danseur»: Ֆրանսերեն (հունարեն) Թեոդոր անունը հայերեն Ասատուր/Աստվածատուր անվան համարժեքն է: Ավելին, տողատակին Չերազը նշում է, որ հեքիաթը թուրքերեն պատմող հայ ասացողներն այն վերնագրել են «Խուդավերդի չենգուի» (Hudaverdi tchengui), որտեղ ևս գործունենք անձնանվան թարգմանության հետ (Խուդավերդի՝ պարս. Khuda Աստված և թուրք. Verdi՝ տվեց բառերից):

Չերազը մեծ հեղինակություն էր եվրոպական և ամերիկյան մտավորականության շրջանակներում, և թե՛ «L'Arménie» հանդեսը և թե՛ նշված ժողովածուն բավականին մեծ ճանաչում ունեին:

1930 թ. Լենինգրադում լույս է տեսնում «Հայկական հեքիաթներ» («Армянские сказки») ժողովածուն՝ արևելյան լեզուների գիտակ Յակով Խաչատրյանցի մեկնությամբ ու ծանոթագրություններով և Սարտիրոս Սարյանի նկարագրողումներով³⁹: Խաչատրյանցը հայտնի էր Հովհ. Թումանյանի, Ավ. Բասիակյանի, Եղ. Չարենցի, Ալ. Շիրվանզադեի, Նար-Դոսի, Ս. Չորյանի երկերի թարգմանություններով: Ժողովածուում ընդգրկված էին Յակով Խաչատրյանցի առաջաբանը, Մարիետա Շահինյանի ծավալուն ներածությունը, և ամփոփվում էր անվանի բանագետ Մ. Պ. Անդրեևի կազմած՝ ռուսական և գերմանական հեքիաթանյութից բերված համարժեք դիպաշարերի ցանկով: 1933 թ. գիրքը հրատարակվում է երկրորդ անգամ՝ նկատելիորեն լրացված և վերանայված⁴⁰:

Հայ ժողովրդական հեքիաթների կարևորագույն թարգմանական հատորներից է Սյուզի Հուգասյան-Վիլլայի կազմած և 1966 թ. Դեթրոյթում հրատարակած «100 հայկական հեքիաթ և վերջիններիս բանահյուսական առնչությունը» (“100 Armenian Tales and their Folkloristic Relevance”)⁴¹ ժողովածուն: Բուն հեքիաթանյութից գատ՝ Հուգասյան-Վիլլայն անդրադառնում է հայկական հեքիաթների ընդհանուր բնութագրին, դիպաշարերի դասակարգմանը, հայկական հեքիաթների արդեն հրատարակված այլ ժողովածուների:

³⁸ Նույն տեղում, էջ 5, 6:

³⁹ Տե՛ս «Армянские сказки». Пер. Якова Хачатрянца. Ленинград, 1930:

⁴⁰ Տե՛ս «Армянские сказки». Пер. Якова Хачатрянца. Москва-Ленинград, 1933:

⁴¹ Տե՛ս **Susie Hoogasian Villa**. 100 Armenian Tales and Their Folkloristic Relevance. Detroit: Wayne State University Press, 1966:

1967 թ. Օքսֆորդում և մեկ տարի ընդմիջումով Նյու Յորքում տպագրվում է «Գյուղացին և ավանակը. Մերձավոր և Միջին Արևելքի հեքիաթներ» (“The Peasant and the Donkey: Tales of the Near and Middle East”) վերնագրով ժողովածուն, որտեղ պարսկական, հրեական, արաբական, վրացական և թուրքական հեքիաթներից բացի, տեղ էր գտել նաև հինգ հայկական հեքիաթ «Հազարան բլբուլը» (“The Nightingale Hazaran”), «Քոսակը» (“The Beardless”), «Կաղն ու միաչքանի գողերը» (“The Lame and the One-Eyed Thief”), «Բադիկան և Խան Բողու» (“Badikan and Khan Boghu”), «Միտք ու խելք» (“Heart and Mind”)⁴²: Բոլորի թարգմանության հեղինակը Օքսֆորդի հայագիտության ամբիոնի վարիչ Չառլզ Դոուերն էր, գրական կեղծանունը՝ Չառլզ Դաունինգ:

1968 թ. լույս է տեսնում ամերիկահայ անվանի արձակագիր Լևոն Զավեն Սյուրմելյանի «Անմահության խնձորները. հայկական ժողովրդական հեքիաթներ» (“Apples of Immortality: Folktales of Armenia”) ժողովածուն՝ Արտաշես Նազինյանի առաջաբանով և թարգմանչի ներածությամբ⁴³: Ժողովածուի 40 հեքիաթները վերցված են 1959-1967 թթ. հրատարակված «Հայ ժողովրդական հեքիաթների» հատորներից, Գարեգին Սրվանձտյանցի «Համով-հոտով» ժողովածուից, նաև 1950 թ. Արամ Ղանալանյանի խմբագրությամբ հրատարակված «Հայ ժողովրդական հեքիաթներից»⁴⁴: 1991 թ. Սյուրմելյանի ժողովածուն թարգմանվում է գերմաներեն՝ փոփոխված՝ «Հայկական հեքիաթներ և ժողովրդական զրույցներ» (“Armenische Märchen und Volkserzählungen”) վերնագրով Զորա Շաքեդի մեկնությամբ⁴⁵:

1969 թ. Սոսկվայում տպագրվում է խորհրդային մանկագիր Իրինա Տոկմակովայի (օրիորդական ազգանունը՝ Մանուկո՛վա) պատանիների համար նախատեսված «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ («Армянские народные сказки») թարգմանական հատորյակը⁴⁶: Կազմել և առաջաբան էր գրել Արտաշես Նազինյանը, նկարագարողել՝ Գրիգոր Խանջյանը:

1972 թ. Չառլզ Դաունինգը հրատարակում է «Հայկական հեքիաթներ և առակներ» (“Armenian Folk-Tales and Fables”) ժողովածուն⁴⁷ և, ի տարբերություն Էնդրյու Լենգի, ոչ միայն նշում է իր թարգմանած հեքիաթների անմիջական աղբյուրները, մասնավորապես Հովսեփ Օրբելու և Սողոմոն Տարոնցու խմբագրությամբ տպագրված «Հայ ժողովրդա-

⁴² Տե՛ս **H.M. Nahmad, Charles Downing et al.** The Peasant and the Donkey: Tales of the Near and Middle East. London: Oxford University Press, 1967; New York, H.Z. Walck, 1968: **Charles Downing.** Armenian Folk-tales and Fables. Oxford University Press, 1972:

⁴³ Տե՛ս **Leon Z. Surmelian.** Apples of Immortality: Folktales of Armenia, University of California Press, 1968:

⁴⁴ Տե՛ս **Ս. Ղանալանյան,** Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, Եր., Հայպետհրատ, 1950:

⁴⁵ Տե՛ս **Leon Surmelian.** Armenische Märchen und Volkserzählungen: gesammelt und herausgegeben von Leon Surmelian. Aus dem Englischen übertragen von Zora Shaked. Insel Verlag, 1991:

⁴⁶ Տե՛ս **Артапес Назиян,** сост., Армянские народные сказки. Пер. Ирины Токмаковой. М., Детская литература, 1969:

⁴⁷ Տե՛ս **Charles Downing.** Armenian Folktales and Fables. Oxford University Press, 1972:

կան հեքիաթների» I-V և X հատորները (1959-1967), այլև անդրադառնում այս հեքիաթների բուն սկզբնաղբյուրներին՝ Գարեգին Սրվանձտյանցի, Տիգրան Նավասարդյանցի⁴⁸, Սարգիս Հայկունու⁴⁹ և Երվանդ Լալայանի⁵⁰ ժողովածուներին:

Որոշ հեքիաթներ, ինչպես օրինակ՝ Սրվանձտյանցի «Բաղիկան և Խան Բողու» հեքիաթը, Դաունինգը թարգմանել է միջնորդավորված՝ Յակով Խաչատրյանցի ռուսերեն ժողովածուից՝ նման որոշումը պատճառաբանելով բնագրերի անհասանելիությամբ, իսկ առանձին հեքիաթների տեքստերում դիմել է ակնհայտ միջամտության: Այսպես, «Օհան ռընչպարի տղի հեքիաթը» վերափոխել է «Քառասուն ավագակների աշակերտի» (“The Forty Thieves’ Apprentice”), նաև կրճատել է տեքստը եզրափակող դաժան տեսարանը: Մի շարք դեպքերում Դաունինգն իր իսկ խոստովանությամբ փոքրիկ հավելումներ է կատարել՝ «փոխատուցելու» համար գրավոր խոսքում բանավոր պատումին բնորոշ ժեստերի և հնչերանգի պակասը:

Վերջին տասնամյակի կարևորագույն թարգմանական ժողովածուն 2012 թ. Փարիզում լույս տեսած «Հայկական հեքիաթներ. Զմրուխտ հավաքը» (“Contes arméniens: Oiseau d’emeraude”)⁵¹ հատորյակն է, որտեղ ընդգրկված են Տիգրան Նավասարդյանցի գրառած հեքիաթները՝ ֆրանսահայ մշակութաբան Լեոն Կեչեյանի մեկնությամբ:

Հայ ժողովրդական հեքիաթն իր հարստությամբ և պատումների բազմազանությամբ ուրույն տեղ է զբաղեցնում համաշխարհային բանահյուսական մշակույթում՝ դրսևորելով մի կողմից՝ վերջինիս հետ օրգանական առնչություններ, մյուս կողմից՝ ազգային և լեզվամշակութային յուրօրինակ առանձնահատկություններ: Թարգմանական մեկնությունը հայկական հեքիաթի տարածման կարևորագույն ուղիներից է, իսկ թարգմանական հեքիաթների համակարգումն ու ուսումնասիրությունը, անտարակույս, նպաստում են միջազգային հեքիաթագիտության մեջ հայկական հեքիաթանյութն առավել տեսանելի և ճանաչելի դարձնելուն:

АЛВАРД ДЖИВАНЯН – *Армянская переводная сказка в международном контексте.* – В настоящей статье в хронологическом порядке рассматриваются как прямые, так и опосредованные переводы армянских сказок. В частности нами выделены издания, включающие сказки, рассказанные на армянском в иноязычной среде, но записанные на других языках. В подобных случаях собиратели сказок выступают также в качестве переводчиков. Печатные варианты этих текстов на армянском не сохранены. Систематизация и исследование переводных изданий

⁴⁸ Տե՛ս **Տիգրան Նավասարդյանց**, Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, պրակ 10, Թիֆլիս, 1890:

⁴⁹ Տե՛ս **Սարգիս Հայկունի**, Ժողովրդական վեպ և հեքիաթ, ԷԱԺ, հ. Բ, Մոսկվա-Վաղարշապատ, 1901:

⁵⁰ Տե՛ս **Երվանդ Լալայան**, Մարգարիտներ հայ բանահյուսության, հ. 1–3, Թիֆլիս - Վաղարշապատ, 1914 – 1915 թթ.:

⁵¹ Տե՛ս **Leon Ketcheyan**, Contes Arméniens: l’Oiseau d’Émeraude. Paris: L’école des loisirs, 2012:

армянских сказок – важнейшие факторы, влияющие на идентифицируемость армянского сказочного материала в фольклористике и сказковедении.

Ключевые слова: *сказочный материал, собиратель, сказитель, переводная сказка, прямой перевод, опосредованный перевод, текст-источник, исходная культура, пересказ, печатные версии*

ALVARD JIVANYAN – *The Armenian Translated Tale in the International Context.* – This article deals with direct and mediated translations of Armenian fairy tales presented in chronological order. Our research includes a number of major collections of Armenian tales told in non-Armenian milieux and recorded in languages other than Armenian. The collectors of these tales have apparently functioned both as recorders and translators. It should be noted that printed versions of the mentioned tales in Armenian have not been preserved. The study and systematization of translated tale collections are important for making the Armenian fairy-tale material more distinct and identifiable for folklore and fairy-tale scholars.

Key words: *fairy-tale material, collectors of tales, story-teller, translated tale, direct translation, mediated translation, source text, target culture, retelling, printed versions*